

Fronton van de Grote Synagoge, de voormalige joodse synagoge aan de Wagenstraat in de vroegere jodenbuurt van Den Haag. Het gebouw is sinds 1981 in gebruik als de Mescidi Aksamoskee (foto Casper de Weerd)

JOODS ERFGOED IN HET HAAGSE STADSBEELD

Aan huis gebonden door de coronapandemie kon ik eindelijk de geschiedenis van mijn aangetrouwde joodse familie uitzoeken. Afkomstig uit Utrecht, bleek de familie ook een schakel met Den Haag te hebben. Maurits Kiek, succesvol ingenieur bij Philips en de man van mijn tante, bleek namelijk de zoon van Abraham Kiek en Marianne Frijda, eigenaars en uitbaters van hotel Kiek in Den Haag. Een andere Kiek was een bekend studentenfotograaf, reden waarom wij informele foto's nog altijd kiekjes noemen. Hotel Kiek stond aan het Wagenplein/hoek Bierkade. Het was befaamd om zijn luxe inrichting, met telefoon en centrale verwarming, en koosjere keukens, inclusief (toen al!) bezorgmaaltijden aan hotelgasten op Scheveningen. Dit bracht mij ertoe me te verdiepen in het joodse stadsbeeld van Den Haag, voor veel lezers misschien net zo onbekend als eerder voor mij.

Die geschiedenis begon aan het begin van de zeventiende eeuw met de komst naar Den Haag van Marokkaanse ambassadeurs en een aantal rijke Sefardische families uit Frankrijk, Italië en Amsterdam, die door de inquisitie uit Spanje en Portugal waren verdreven. Zij vestigden zich voornamelijk op het Voorhout en rond de Vijverberg. Zo had Jacob Pereira, die levensmiddelen aan het hof leverde, een huis op de plek van de Koninklijke Haagse Schouwburg, met ernaast een synagoge, Beth Jacob (Huis van Jacob). Vanaf ongeveer 1650 kwamen er ook Hoogduitse ofwel Asjkenazische Joden, die de pogroms in Polen, Rusland en de Oekraïne ontvluchtten. Als huispersoneel, koosjere slagers en andere leveranciers werkten zij voor de welgestelde Sefardische huishoudens. Armere migranten vestigden zich in 'De Buurt' rond de Nieuwe Kerk. Er kwam een tweede Sefardische

synagoge, Honen Dal (Steun der Armen) naast een logement aan de Bierkade. Logement en synagoge verhuisden eerst naar de Wagenstraat en in 1708 naar de Casuariestraat.

Synagoges

De eerste Asjkenazische synagoge kwam aan het einde van de zeventiende eeuw in een woonhuis bij de Gedempte Gracht. In 1723 kreeg ook de Asjkenazische gemeenschap een eigen synagoge achter de Voldersgracht. In de negentiende eeuw was deze vervallen en te klein, dus kwam er op Wagenstraat 103 in 1842 een nieuwe Grote of Hoogduitse Synagoge, in de stijl van een Griekse tempel. De Haagse schilder Johannes Bosboom (1817-1891) heeft het interieur meermalen geschilderd. In het huis ernaast bevond zich het rituele bad. De synagoge is nu de Turkse Mescidi Aksamoskee, het buurhuis een particulier woonhuis. Uiteindelijk had Den Haag voor de Tweede Wereldoorlog meer dan twintig synagogen. In 1726 bouwde de Sefardische gemeente Honen Dal een prachtige, nog altijd in gebruik zijnde synagoge aan de Prinsessegracht. Erachter liep destijds de Janneverstraat. Dat die vanwege de onbetamelijke verbastering tot Jeneverstraat, later tot Jan Evertstraat, is omgedoopt is een recente mythe.

Begraafplaats

In 1694 ontstond de joodse begraafplaats in het – toen nog – niemandsland tussen Den Haag en Scheveningen. Men wilde een eigen, grote begraafplaats, ook omdat graven volgens de joodse wet eeuwig zijn en niet mogen worden geruimd. Bij de ingang bevindt zich het graf uit 1697 van de stichter, Ziskind Pos uit Poznan (Polen), die onder de naam Alexander Polak een winkel dreef op de hoek Spui/Gedempte Gracht.

Voormalig hotel Kiek, hoek Wagenplein-Bierkade
(foto Haags Gemeentearchief)

Voormalige synagoge aan de Harstenhoekweg 44 in Scheveningen (foto joodserfgoeddenhaag.nl)

Portugese en Hoogduitse Joden werden tot 1710 gemengd begraven. Daarna kwam er een splitsing. Het Portugese deel is nu nog in gebruik, maar er kwam een apart Hoogduits gedeelte. Toen dat in 1900 bijna vol was werd in 1906 in Wassenaar een nieuwe Hoogduitse begraafplaats geopend. Onderdeel van het Haagse stadsbeeld zijn verder o.a. het joodse weeshuis, hofje, bejaardenhuis en ziekenhuis, het Rembrandt Theater (nu een Albert Heijn) en De Haagsche Kluis.

Het joodse Weeshuis

Het eerste weeshuis was een verbouwd pand aan de Stille Veerkade 20, aangekocht na de cholera-epidemie van 1849, die vooral huishield in 'De Buurt'. In 1880 werd een groter pand gekocht aan Raamstraat 45. In 1929 verrees dankzij een legaat van de bankiersfamilie Edersheim een nieuw weeshuis aan de Pletterijstraat 66. Ook Duits-joodse vluchtelingenkinderen vonden hier onderdak. In 1939 kwamen er zoveel, dat ze gedurende negen maanden ook werden opgevangen in de villa's Ockenburgh, Overvoorde en Cromvliet. Het gebouw aan de Pletterijstraat is na de Tweede Wereldoorlog omgebouwd tot appartementencomplex. In de entreehal is nog de plaats te zien van de plaquette uit 1955, waarop de 60 door de Duitsers weggevoerde kinderen en hun verzorgers worden herdacht. De plaquette zelf bevindt zich sinds 1994 in het joods Historisch Museum te Amsterdam.

Joods hofje

Door de sanering van de joodse buurt rond de Wagenstraat groeide aan het einde van de negentiende eeuw het tekort

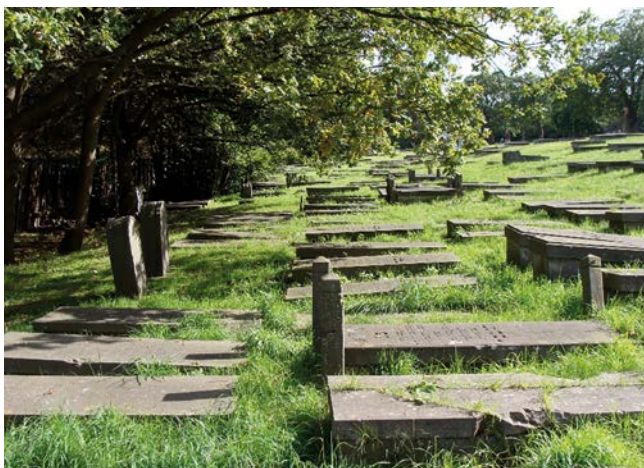

Davidster in de gevel van het joods hofje (foto Jacob Bijl)

aan goedkope woningen. Er kwamen twee joodse woningbouwverenigingen, waarvan 'de vereniging met de lange naam' (Vereeniging tot het Verschaffen van Woningen aan Minvermogenden) nog bestaat. Deze bouwde o.a. het joods hofje (de Van Ostade-woningen) in de Schilderswijk. De gevel toont een Davidster. Tijdens de stadsvernieuwing in de jaren zeventig werd het hofje na hevig bewonersprotest niet gesloopt, maar gerenoveerd. Een documentaire erover staat op de website van de Stichting Joods Erfgoed Den Haag.

Ziekenhuis en bioscopen

Het Israëlitisch Ziekenhuis (1873-1904) werd gevestigd in het statige grachtenpand Prinsegracht 65, nu een rijksmonument. Ouden van dagen woonden van 1929 tot de oorlog in wat nu een kantoorgebouw is aan de Neuhuyskade 92-94. Van de veertig Haagse bioscopen met een joodse eigenaar was het Rembrandt Theater van de gebroeders Hirschberg aan het Lorentzplein het bekendst. Het had meer dan duizend zitplaatsen.

Crafstenen op de joodse begraafplaats (foto Jacob Bijl)

Haagsche Kluis

'De Haagsche Kluis', een restaurant op Plein 20-bis, is het in 1900 in art nouveau-stijl opgetrokken voormalige kantoor/woonhuis van de bankiersfamilie Edersheim. In het souterrain is een kluisruimte met een enorme deur. Achter het pand staat nog de toenmalige huissynagoge, niet zichtbaar vanaf de straat.

Na het begin van de Eerste Wereldoorlog breidde de joodse gemeenschap zich uit naar Scheveningen. Er kwamen joodse diamanthandelaren en -bewerkers uit Antwerpen, naast Amsterdammers en Joden uit andere Nederlandse steden en vluchtelingen uit Duitsland, Polen en Rusland. Deze gemeenschap van ongeveer 1100 joodse Scheveningers had twee synagogen, aan de Katwijksestraat (tot 1922), aan de Havenkade (na 1922) en aan de Harstenhoekweg 44 (thans een woonhuis). Scheveningen, toen rechtstreeks per trein bereikbaar, was als badplaats geliefd bij Belgen en Duitsers. Joodse gasten konden er verblijven in hotels met een koosjere keuken en een huissynagoge, of koosjere maaltijden laten bezorgen door Hotel Kiek en andere joodse restaurants in de binnenstad.

Befaamde joodse zaken

In Den Haag bevinden zich nog de panden van vier befaamde joodse zaken: de Bijenkorf, Gerzon, Maison de Bonneterie en (Miss) Etam. Arthur Goudsmit begon de eerste Bijenkorf in Amsterdam in 1870. In 1926 opende het Haagse filiaal aan de Grote Marktstraat en werd de HEMA (Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij Amsterdam) opgericht. De chique dames- en herenmodezaak van de gebroeders Gerzon aan Venestraat 32 behoorde eveneens tot een Amsterdamse keten. Het pand heeft nog de originele smeedijzeren art deco-versieringen boven de etalages, bronzen uitstalkasten en boven de entree de naam Gerzon. Ook het fraaie trappenhuis met glas-in-loodramen is nog intact. Maison de Bonneterie, een chique zaak voor damesmode aan de Gravenstraat 4, bestond van 1895 tot 2014. In het trappenhuis vindt u nog een plaquette voor de oorspronkelijke oprichters. Daarna kwam er een H&M (Hennes en Mauritz) vestiging in. Vanaf 1923 bouwde de familie Korijn ETablisement MAyer (ETAM) van een Duitse kousenfabrikant uit tot familieketen, totdat de Duitse bezetters alle elf zaken confisqueerden. In 1945 stichtte de enig overlevende zoon Eduard een nieuwe Etam op de hoek Spuistraat/Wagenstraat en bouwde deze opnieuw uit, nu via dameskousen van nylon. In 2015 kwam deze na een doorstart in buitenlandse handen.

Spinozahuis

Drie andere gebouwen dienen nog genoemd te worden vanwege hun joodse connectie. In het Spinozahuis aan de Paviljoensgracht 72-74 (nu deel van het museum) voltooide

*Geveldetail voormalig modehuis Gerzon in de Venestraat
(foto Casper de Weerd)*

Spinoza zijn Ethica en schreef hij zijn Politiek Traktaat. In het St. Joannes de Deo ziekenhuis aan het Westeinde werkte de beroemde patholoog en Nobelprijswinnaar (1930) Karl Landsteiner, ontdekker van de bloedgroepen, rhesusfactor en het besmettelijke karakter van polio. En sinds 1933 staat aan de Riouwstraat 172 het International Esperanto Instituut, waar deze taal, het geesteskind van de joods-Poolse oogarts Zamenhof, wordt onderwezen.

Tegenwoordig hebben veel oorspronkelijk joodse gebouwen roze marmeren herinneringsplaatjes. Volop informatie is te vinden op de website van Stichting Joods Erfgoed. Daarop staat ook een beeld- en luistertoer, genaamd 'De Buurt spreekt'. U kunt deze digitaal afspelen of wandelen met behulp van een app. Het Gilde heeft eveneens wandelingen. De geschiedenis van Maurits Kiek en Helena van Staveren staat op de website joods monument: www.joodsmonument.nl

Christine Sijbesma

Werkgroep Stadsbeeld en Stadsgroen
stadsbeeldenstadsgroen@vriendenvandenhaag.nl

Met dank aan dr. Corien Claudemans, wetenschappelijk medewerker van het Haags Gemeentearchief.

Voormalig joods ziekenhuis op de Prinsegracht 65 (foto Casper de Weerd)